

DARÓCZI GABRIELLA

Nyelv-diszkurzivitás-művészet Weöres *Psyché*jében

„Ha kalács evésről írok, úgy érzze az olvasó, mint ha ő enné; ha keblem, vagy derekom említém, érzze, hogy véle hálok, vagy legalább is szorosan mellette ülök. Az egész Világ ölelő kurva Vénusza legyen, vagy ha nem lehet, minden olvasóimé.¹

Csak hogy a beszédnek sokféle Daemona legyen! „... legyen a Poetai nyelv sokregisteres Orgel!!”²

A nyelv diszkurzivitásának tapasztalata a *Psyché*-fikció történeteiben a költőnő *Psyché* alaptapasztalata.

A nyelv figurái, miként a kötet történeteiben egy másik szinten a női test villanásai „eredendően” vannak kívül az igazság ideáján, „nem vonhatók be azonosság és jelenlét” diskurzusába. A nő alakjai egyszerre térítik ki, mállasztják az igazságot nyelvi, és testi szinten egyaránt. „Talán azt hiszik – írja *Psyché* egyik levelében Fáy Andrásnak –, hogy amit a nő beszédje mond, ugyan akkor ugyan azt mondja szeme villanása, nyaka tartása, szája széle, hajfürtiből figyelő füle; Fáy Uram bővön tapasztalá, ímez miként vagyok; egyik se hazudság, csak külön külön kell felfogni valamennyit. S ha a költői foglalatosság annyiban áll, hogy gégeből fúva gurgulyázni kelletik a sententiát, mint templomban a cantornak, halálos komollyan és egy értelemben: akkor feminából valóban soha nem lehet e fajta állat...”³

A *Psyché* név használója kész a legkülönfélébb nyelvi regiszterek megszólaltatására.

Psyché saját írói tevékenysége kapcsán figyelmeztet a diszkurzivitás megkerülhetetlenségére: „Csak hogy a beszédnek sokféle démona legyen! Ha együvé kerül két három csitri lány, úgy csicssegnék kacatjaikról, hogy a kívül álló abbul meg nem ért csak egy mukkot is. Vagy ugyan ennyi fiú locsog dulakodásról: ez is külön nyelvközség. S a vidéki pór dialectusai; a vásári sátorosok s hontalan bitangok argotja; az úri Szalon csevegés, a szamattalan *Juristicai nyelv*: mind más és más, és nincsen interprete. Úgy gondolom, mind ezeknek summájakép lehetséges valamelly *Prosai és Poetai hatalmas Lingua*, melében az édes consonantiákat érdes dissonantiák váltnák,, az egyszerű világos beszédet

¹ Weöres Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 171.

² WEÖRES Sándor: *Vallomás*. Irodalomtörténet 1972/2. 415. (A kötetben nem szereplő, Kisfaludy emlékét idéző *Psyché* írás alapján)

³ Weöres Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 173.

mesterkedések, homályok, póriasságok, idegen szavak, piszkok tarkáznák: legyen a poétai nyelv sokregisteres Orgel!⁴

A kötet szövegeiből körvonalazható nyelvfelfogás alapján magától értetődő, hogy a különféle közösségek képzeletvilágához elválaszthatatlanul kapcsolódó jelentések felszabadításával „kivételesen gazdag és sokrétű tapasztalati valóságot lehet létrehívni”.⁵ (Dobos István: *Bevezetés az önéletírásba.*)

Psyché költői nyelve másrészt mentes a konvencióktól, természetes részét képezi az a metaforika, mely a testtel, a testi örömökkal kapcsolatos, hasonlatosan ahhoz a természetességhez, mellyel saját testének természetét, fiziológiáját éli meg. A nyelvkeverésben, a többszólamúságban rejlő szubverzív erő – melyen akár a textuális/szexuális metaforikus kapcsolata is érthető, élvezetet jelent számára. Éppen e természetesség okán lehet, a Weöres-fikcióból elhíresült, a fiatal Wesselényi elcsábításáról beszámoló jelenetet – ha eltekintünk a leírás visszaemlékező aspektusától – az *ars erotica* megnyilvánulásaként is értékelni. A beavatás művészeteként, melynek élménye/öröme a jelenet befogadásának aktusában, az olvasásban aktualizálódik újra.

Psyché nem sokkal halála előtt a „két tucat leánykori zsenéjét” elküldte Toldy Ferencnek, „ítéletét kérve”. Ezek között szerepelt a *Dall* című szöveg is, mely formája ellene *vallomásként* funkcionál:

„Kis kertemet tiprod, / féktelen lovatskám,
Tiéd vagyok, érts-meg, légy ovatos hozzám.
Nem örömet mondám, / De gonoszok/
Szája morog / Reám vádaskodván.//
Ha feléd gondolok, harmatos a testem,
Mint nyáron folyóban, gázolsz a véremben,
El-bágyasztol engem. / Mérd eszedre,
Ha kedvedre / Nem mindent tehettem.//
Úgy elaléltattál, most sebzetten élek,
Ha nem várlak, sírok; és ha várlak, félek;
De még is remélek. / Magam vagyok,
Meg is fagyok; / Véled el is égek.//⁶

A szexualitás és vágy diskurzussá alakításának e példája a vershelyzetet létrehozó nyelvi „szertartás” miatt részesíti a befogadót nagyszerű versélményben – ha nem is a XIX. század eleji Toldyt, hisz ő leginkább feszengve rémüldözik:

„Ha feléd gondolok, harmatos a testem. – Tudja-e Ngs. Bároné, ez mily associatiót kelt menthetetlenül? (Utána Psyché kézírása:) *Hogy ne, 'sz azért írtam.* (Kiemelés tőlem: D. G.)”⁷ Szinte a nyelvi megjelenítés poétikus lehetőségének, a költői szónak az esztétikai izolálásaként is felfoghatók e sorok. E vershelyzetben a megnyilatkozó alany a diskurzusként, jelentésként felfogott szexualitáson keresztül képes valójában saját magáról tudni;

⁴ WEÖRES Sándor: *Vallomás.* Irodalomtörténet, 1972/2. 415. (A kötetben nem szereplő, Kisfaludy emlékére idéző Psyché írás alapján.)

⁵ DOBOS István: *Bevezetés az önéletírásba.* Alföld.

⁶ WEÖRES Sándor: *Psyché.* Magvető, 1972. 85.

⁷ WEÖRES i. m. 285.

remek példaként annak az esetnek, amikor az irodalom nyelve lesz az a mező, melynek terében a megnyilatkozó szubjektummá válhat, egy élmény szubjektumává lehet.

A történetvilágban több alkalommal mutatkozik meg a nyelv tehát kettős funkcióban: egyszerre funkcionál hatalmi jelenségként és ellenállási pontként. Tiltásokkal szabályozza, korlátozza a szexualitás és a vágy diskurzusát, másrésztől – mint ahogyan a vers is példázza ezt – hagyja érvényesülni annak élvezeteket felszító pozitív mechanizmusát is. Psyché rokona, Desevffi József Kazinczy szalonjában a nő-figura és a nyelvi alakzatok finom azonosításával kifejezetten esztétikai értelemben értékeli fel Psyché regiszterét „...bátyám egy dallomat ditséré, úgy mond ebből egy piczinke hölgy izgató érintése, meleg lehellese még száz évek múltán is éreztetni fog”.⁸ A saját szexuális *hatalmával* kapcsolatosan ekkorra már biztos tudással bíró „Psyché szájából” e jelenet folytatásának leírása, konkrétan a helyzetet magyarázó szavai a nyelvhasználónak azt az élvezetét jelzik, mely a nyelv egyszerre több regiszterének biztoskezü megszólaltatásából fakad: „Kazinczy úr pedig jutalmul ölibe veve, homlokon tsókola, de nem vala ebben egyéb semmi, mint egy remény-dús tanítvány fel-*avatása* (kiemelés tőlem, D.G.)”.⁹

A poetria máskor férfi bőrbe bújva, stílusbravúrt végrehajtva, Balassi hangján ír *Josó neviben Christinának* búcsúlevelet, melynek metaforikája a szexualitás diskurzusokat megsokszorozó¹⁰ hatása miatt okoz esztétikai élvezetet.

Sikamlósságai miatt nem könnyű Psyché szövegeiből idézni minden esetben, de megpróbáljuk most is – kadét-iskolába, tehát a nagy Világba „száműzött” Josó búcsúzkodik szerelmétől, Christinától, versben, leginkább majdani testi kiszolgáltatottságán aggodalmaskodva. A kiszolgáltatottság e történetben is, mint ahogyan arra a kötetben máshol is van példa, a testiséget egy másik dimenzióban, a főzés és evés motívumain keresztül hozza be:

„Sokat gondolok rád, látlak sodró-fával, / Gyenge kis kezében	kolbásszal, hurkával,/
S mint egy szekér-oldal olly nagy szalonnával, / Öreganyád	korhant főző kanalával.//
Ne felets-el engem, gyöngy harmatos rózsám, / Küldjél sódart,	sunkát, legyél kegyes hozzám,/
Szelj ökör-girintzet, remegő violám, / Vagy kegyetlenséged	bűnit sohajtozám.//.....
„Meg-gyüvök még hozzád, drágalátos holmi, / Ha te idegenben	nem hagysz éhvel holni,/
Liktáriomot is szokj nékem pakolni, / Tudgyunk szerelmessen	eggyútra gondolni.” ¹¹

A jól evés, e történetben is a másikkal való viszony „legbőkezűbb módjaként” kap értelmet, e bőkezűséghez poétikai szempontból pedig az oda-adó, vágyakozó test áll legközelebb.

Emlékezzünk arra a jelenetre, amikor Psyché a bécsi „ball” csillogásából Lotus pompában szalad beteg Lackójához:

„Az asztalon Váli Klára főzttyei – el látá barátomat sok Krankenkosttal, *hálám érte* (kiemelés tőlem: D. G.)” – írja Psyché. Ez a gondoskodás – melynek a Psyché leírásában megfogalmazódó morális vonatkozásai egyértelműek – egyúttal a test jól tartásának más, érzéki adottságaira is vonatkozik – ebben a történetben.

⁸ I. m. 135.

⁹ WEÖRES i. m. 48.

¹⁰ Emlékezzünk azokra az intelmekre, melyekkel Psychét figyelmeztetik: „...tudom-é, hogy ez vagy az a sorom olyant mit is jelent, a mire gondolni nem illő.” Uo. 289.

¹¹ Uo. 23–24.

A testi ínség, a „nélkülözés” ez utóbbi jelentése máshol Psyché alakjával kapcsolatosan jelenik meg *Vallomásának*¹² abban a jelenetében, ahol Cseresnyés Sanyi segedelmével szűnik meg hosszú ideje tartó testi *nélkülözése*, és ez utóbbi metafora „pusztán” kontextusától függően nyer értelmet.

A nyelv diszkurzivitásának tapasztalatára utaltunk dolgozatunk elején, azonban a nyelv uralhatatlansága, a nyelvnek való kiszolgáltatottság a verset író Psychének egyaránt alap-tapasztalata. Eklatáns példája ennek az *Árvaság* című vers: „*Tám mondom: Pistim, Jósikám, / Nem én, hanem Grammaticám, / Nem sensus, inkább consensus beszél!*”¹³ A tulajdonlás lehetetlensége a hivatkozott versszövegben egy közvetlen jelentésszinten illeszkedik a nyelvvesztés folyamatához. A birtoklás metaforikus kontextusában a kifosztottság a létezés metaforájává válik, melyben nincstelenül és nyelvtelenül, nyelvben idegenül kell lenni.

Ilyen értelemben az „élet” maga is kisajátíthatatlan, és ennek a legkézenfekvőbb szemantikai következménye az élettől való megválást jelölő fogalomnak, a halál fogalmának a játékba vonása. S tudjuk jól, a halál-motívum oly intenzíven kapcsolódik Psyché különféle metonimikus megjelenéseivel, hogy szinte anakronisztikussá teszi a kötet szövegeinek egészét tekintve ezt az alakzatot.

A beszéd hitelének abszolút érvényességéről tehát szó sincs, a külső dolgok függetlennek az éntől, a nyelvi alakzatokkal történő behelyettesítés „lehetlenné teszi az én közvetlen önkifejezését”. A megértés nem vehető birtokba, hiszen az én nem uralhatja, nem használhatja eszközként a nyelvet, ez pedig az én stiláris felértékelődéséhez vezet. Ugyanakkor a kötet szövegeiből feltárható nyelvszemlélettől nem idegen az (anya)nyelvben-lét – otthonlét jelentésszintjeinek egybecsúsítása sem, jóllehet ebben a viszonyban a *nyelvhez* költői nyelv értelemben kapcsolódik az otthonosság metaforikus értelme. A kötet szövegeiben tehát a nyelvnek való kiszolgáltatottság tapasztalata mentén nem a nyelvhasználat esetlegességének a tudatosítása válik hangsúlyossá, sokkal inkább a regiszterkeverésben, a többszólamúságban galvanizálódó „költői” szó, a nyelvi megjelenítés poétikus lehetősége.

Nos, ez utóbbi metaszintű megfogalmazására is találhatunk példát a Weöres-fikcióban: a nyelvben rejlő érzékelésmód felszabadítása sokrétű és gazdag valóságteremtést tesz lehetővé, a valóságteremtésnek a kötetben azonban nem ez az egyetlen módja. Psyché barátjára, Ungvárnémeti Tóth Lászlóra való visszaemlékezésében írja le a következő jelenetet: „*Eggyyszer azt mondom: – Ficzkó, te merő Abstractumot írsz. Nálad a fa nem fa, hanem valamely idea allegoricus fája; nálad a Tátra nem hegy, hol az ember a lábát törheti, hanem szent magasság, hol Zeusz sas madara honol. Te a Concrétumoktól el-vonod az illatot, mozgást, életet, minden hideg és kemény leszen, márván liget, márván Istennek, márván ember és asszony: te nálad minden kőből és ércből vagyon. Ellenben én, ha bármiről írok, úgy érzze az olvasó, mint ha ő enné; ha keblem vagy derekom említém, érzze, hogy véle hállok, vagy legalább is szorosan mellette ülök. Az egész Világ ölelő kurva Vénussza légyek, vagy ha nem lehet, minden olvasóimé.*”¹⁴

Az élő-érzékeli test az esztétikai valóságképzésnek – az idézett részlet szerint – valóban kimeríthetetlen forrása, de nem feltétlenül az egyedüli.

¹² WEÖRES Sándor: *Vallomás*. Irodalomtörténet, 1972/2. 415.

¹³ WEÖRES Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 127.

¹⁴ Uo. 176.

Úgy tűnik, annak a szubjektumnak, akihez ez a hang tartozik, „furcsának és esetlegesnek” tűnik az elvontság, aki külső, idegen és ezért szabad is marad mindezen teoretikus erőfeszítések közepette, akit nem érint „az egész metafizikai hókuszpókusz”.

Az immanenciához lényegéből következően soha nem jutó transzcenzus fenntartásáról és működtetéséről van itt szó, egyúttal stílusról. A formaadás lehetőségéről, művészetről. Ennek azonban két lehetőségét, formáját írja le Psyché. Nem von el az allegorikus forma-teremtés értékéből semmit, pusztán szembehelyezkedik vele. Az allegorézisből kiépülő versvilág a fikció egészét tekintve azonban esztétikailag ugyanúgy valorizált.

Azaz abstractumokból is lehet költészetet teremteni, csak ebben az esetben az elvontság válik költői erővé.

BOKSZMÉRKŐZÉS (1976)